

Modern Türkiye’de Sinema

Eugene M. HINKLE

I. Türkiye’de Sinemanın Tarihiçesi

Türkiye’de sinema 1923-1924 yılına kadar önem verilen bir uğraş olmamakla birlikte, tarihçesi 1901 yılına kadar uzanır. O yıl ilk sinema cihazını İstanbullulara tanıtan Weinberg, Beyoğlu’ndaki Concordia (Konkordia) Tiyatrosu’nda 30-40 metre uzunluğunda kısa filmler göstermeye başlamıştır. Bu filmler vodvil numaraları arasında gösterilmekteydi. Görmüş olduğu rağbetten cesaret bulan Weinberg bu filmleri Ramazan ve bayramlarda İstanbul tarafında göstermiştir. Şehzadebaşı’ndaki Fevziye Kırathanesi’ndeki gösterimler de aynı şekilde başarılı olmuş ve halk arasında rağbet görmüştür. Türkler bu eğlenceye ‘Canlı Resim’ adını vermişti. Her türlü modern icata karşı kuşku duyan Sultan Abdülhamit bile, Weinberg’in çabalarıyla ilgilenmiş ve onu saraya çağırarak gösterimler düzenletmiştir.

1902’de İstanbul’a daha modern bir makineye sahip bir Fransız geldi, ancak Sultan’ın emri nedeniyle bu aletin yurda girişine gümrük tarafından izin verilmedi. İstanbul’daki Fransız Büyükelçisi Cambon, o tarihlerde geçerli olan kapitülasyonlar sayesinde, aletin ülkeye girişini sağladı. Söz konusu Fransız kısa filmlerini Thearre des Variete ismini taşıyan Fransız Tiyatrosu’nda gösterdi. Abdülhamit de, misafirleri olduğunda ya da haremını eğlendirmek istediğinde, kendisini saraya davet ederek gösterimler düzenlemiştir. Sultan bu hizmetlere karşılığında, artık Weinberg’le birlikte çalışan bu Fransıza maddi iltifatta bulunmuş, bunun üzerine adam epey yüklü bir servet yaparak ülkesine dönmüştür. Weinberg, tiyatrolarda, (genellikle açıkavadaki) kahvehanelerde ve Taksim Bahçesi’nde gösterimlerini sürdürmüştür. Ancak II. Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908’e kadar İstanbul’da düzenli gösterim yapan bir sinema salonu açılmamıştır. Osmanlı’da ilk sinema salonunu İmparatorluğun diğer yerlerine oranla daha serbest bir rejimin hüküm sürdüğü Selanik’te açılmıştır. Selanik’te ilk film gösterimlerinin 1904’te yapıldığı tahmin edilmektedir.¹

¹ Hilmi Malik Evrenol şu ifadeye yer veriyor: “Bu tarihten (1908) bir kaç sene evvel ilk sinema Selanik’te deniz kenarındaki Beyaz Kulede gösterildiğini ve filmlerin birini bizzat kendim gördüğümü çok iyi hatırlarım” (1933, 8).

İstanbul'daki ilk sinema binasının Beyoğlu'ndaki İngiliz Büyükelçiliği'nin arkasındaki bir kahvehanenin yerine açıldığı ve burada geceleri film gösterildiği belirtilmektedir. Buna benzer bazı sinemalar faaliyet göstermeye başlasa da, ilk modern yerleşik sinema salonu 1914'te Beyoğlu'nda Palas adıyla (bugünkü Chik) açılmıştır. Bunu Magic (Majik) Sineması izlemiştir. Bundan evvel takriben 1912 senesinde İzmir'de Kordon boyunca büyük bir sinema binası yapılmıştı. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da çok az sinema salonu bulunuyordu ve bunlara çoğunlukla yabancılar gidiyordu. Ancak, Enver ve Talat Paşa gibi bazı üst düzey yetkililer bu gösterimlere sık sık katılıyordu.

Dünya Savaşı'nda önce Osmanlı İmparatorluğu'nda gösterilen filmler, özellikle dünya çapında popüler olan İtalyan filmleri ve bir kısım İskandinav filmleriydi. 1914-1918 yılları arasında ise, diğer ülkelerin filmlerine katı bir sansür uygulandığı için, gösterilen filmlerin tamamına yakını Alman filmlerinden oluşuyordu. Ancak, çoğunluğu yabancılardan oluşan sınırlı sayıdaki sinema izleyicileri, aşk ve cinsellik içeren Latin tarzı filmleri, aksiyon ve macera ağırlıklı Alman filmlerine yeğliyordu. Bu nedenle de, Mütareke'den sonra İtalyan ve Fransız filmleri yeniden popülerlik kazandı. Alman filmlerine benzer zorluklarla karşılaşan Amerikan filmleri ise, 1921'den itibaren giderek artan sayılarda gösterilmeye başlandı. Macera ve kovboy dizileri en popüler Amerikan filmleriydi ve bu tür filmlere talep gün geçtikçe artmaktaydı. Alman ve Amerikan filmleri giderek Fransız filmleriyle rekabet etmeye başladılar. Sesli filmlerin başlangıcı olan 1930'da, Fransız, Alman ve Amerikan filmlerinin pazar payı hemen hemen aynıydı, ancak Amerikan yapımları giderek paylarını arttırdı. Türkiye'de sinemacılık açısından sessiz filmde sesli filme geçiş dönemi, dil sorunu nedeniyle oldukça sıkıntılı geçti. Başlangıçta sinemaya giden izleyici sayısının önemli ölçüde azalmasına karşın halk giderek sesli filme alıştı.

1920'ye kadar Türkiye'de sinema sayısı oldukça sınırlıydı. Çoğu İstanbul'da, bir bölümü de İzmir'de olmak üzere 10 kadar sinema salonu bulunuyordu. 1923'ten itibaren sinema salonu inşasına hız verildi ve 1924-1927 yılları arasında bir çok sinema açıldı. Bugün Türkiye'de 130 sinema bulunuyor. Öte yandan, Mütareke sonrasında genel olarak sinemacılık oldukça yavaş gelişme göstermiştir. Müslüman kadın ve erkeklerin beraber sinemaya gitmesi 1919'dan sonra başlamıştır. 1908 Jön Türk Devrimi'nin ardından İstanbul yakasında kadınlara özel seanslar düzenlenmekteydi, fakat gelenekler kadın-erkek birarada film izlenmesini engelliyordu. Bazı Batılılaşmış liberal Türkler eşlerini Avrupalı gibi tanıtarak film izlemeye götürüyorlardı. Ancak, bu seyrek rastlanan ve tehlikeli bir yoldu, zira bu yola başvuran kişilerin yakalanması skandala ve tutuklanmaya yol açabilirdi. Dünya Savaşı sırasında sinemalar genellikle ortadan bir duvarla ya da perdeyle ikiye bölünmüştü, bir tarafta erkekler bir tarafta kadınlar oturuyordu. Mütareke döneminde Asya yakasında Kadıköy'deki sinemalarda bulunan localarda Türkler eşleriyle

birlikte oturuyordu. İlginçtir, Kadıköy kısmen şehrin banliyösü ve sayfiye yeri sayıldığından dolayı, Cumhuriyetin ilk yıllarında, eski geleneklerin yıkılmasında Beyoğlu'na ve İstanbul'un diğer semtlerine öncülük etmiştir. Kadıköy'deki Türkler Avrupa yakasındaki Beyoğlu'na oranla daha serbest ve daha az gösterişçiydi. 1923'te Ankara'da kadınlara ve erkeklere ayrılmış iki ayrı bölümü olan bir sinema bulunuyordu. Ancak, zamanla kadınlar erkeklerle birlikte oturmaya başladılar. İstanbul'da ise, kadın ve erkek karışık gösterimlerin sayısı daha yavaş artış gösterdi. Kadınların çarşaf ve başörtüsü kullanmayı bıraktıkları ve reformların uygulamaya konulduğu 1924, 1925 ve 1926 yıllarında, kadınlar Avrupa'da olduğu gibi kamusal alanlara daha serbestçe dahil olmaya başladılar.

II. Film

Türkiye'ye ithal edilen film sayısı ile ilgili bir istatistik bulunmamaktadır. Ancak, Türkiye'nin toplam film ithalatının üçte birini ABD yapımlarının oluşturduğu tahmin edilmektedir. Buradan hareketle, resmi ABD istatistiklerine dayanarak 1931'de Türkiye'nin 50,000 metre sessiz (4800 Dolar) ve 400,000 metre sesli film (30,000 Dolar) ithal ettiğini söyleyebiliriz. Bu rakamlar tahminidir.

Aşağıdaki tablodan görülebileceği gibi, Türkiye Amerikan filmleri için görece sınırlı bir pazardır:

1931'e kadar ABD'den ithal edilen film sayısı (\$)

Ülke	Sesli	Sessiz	Sinema S.
Mısır	2157	31,670	-
Romanya	830	16,778	279
Yunanistan	1648	15,980	185
Yugoslavya	2729	12,568	362
ve Arnavutluk			
Türkiye	1632	10,410	130

Dağıtım

Türkiye'de filmler genel olarak iki yoldan dağıtılmaktadır: İstanbul'da şubeleri olan yabancı film şirketleri tarafından ve yabancı film şirketlerinin temsilciliğini ya da dağıtımcılığını üstlenmiş sinema salonları tarafından. Türkiye'de şubesi bulunan yabancı film şirketleri Fox ve Metro Goldwyn Mayer'dir. Bu şirketler, pek çok sinemaya film kiralamakla birlikte, Türkiye genelindeki dağıtımla ilgilenmezler. Türkiye genelinde dağıtım, yerel temsilciler ve dağıtımcılar aracılığıyla yürütülür. Temsilci genellikle sinema salonu sahibidir ve yabancı dağıtımcının yıllık toplam gelirinden belirli bir

yüzde almak üzere anlaşır. Yalnızca Paramount şirketinin münhasır bir temsilcisi bulunmaktadır. Diğer temsilcilikler ise yalnızca film seçiminde ilk tercih hakkına sahiptirler, ancak Türkiye genelindeki dağıtım hakları üzerinde karar sahibi değildirler. Öte yandan, dağıtımcılar kendi sinemalarında göstermek ya da Türkiye genelinde dağıtmak üzere yabancı şirketler tarafından yapılmış bir filmin haklarını satın alırlar.

(...)

Pazarının sınırlı oluşu, filmler için ödenen bedeli de doğrudan etkiler. Yakın zamana kadar, sessiz filmler özellikle Anadolu'da geniş bir pazara sahipti, bu nedenle de sinema salonları oldukça ucuza film kiralayabiliyordu. Örneğin Harold Lloyd'un bir komedi filmi Türkiye genelinde 78 sinemada gösterilmişti. Sessiz filmlerin popülaritesi, sesli filmin gelişi ve ekonomik bunalım nedeniyle azaldı. Uzun metraj bir sesli film, ilk iki haftası İstanbul, Ankara ve İzmir'deki birinci ve ikinci vizyon sinemalarda olmak üzere, Türkiye'de en fazla altı hafta gösterimde kalıyor. Bir filmin gişesinden elde edilen gelir genellikle 3,000 lirayı aşmıyor. Yapımcıdan bir film alan yerel bir sinema salonu sahibi, filmin Türkiye genelinde gösterim hakkı için 1,000-2,500 lira arası, her bir kopya için de 400-800 lira ekstra ödüyor. Türkiye'de bugüne dek bir film için ödenen en yüksek bedel Alman yapımı *Hacı Murat* için verilen 10,000 liradır.

(...)

III. Yerli Yapımlar

Türkiye yerel bir film sanayiinin kurulması için gerekli girişim ve cesarete sahip bir ülke. Yakın Doğu ve Balkanlarda faal bir film stüdyosuna sahip yegane ülke. İlk Türk filmi *Pençe* ismi altında 1916'da Donanma Cemiyeti tarafından hazırlanmıştı. Bu bir nevi casus filmi idi. Bunu müteakip 1919'da Harp Malulleri Cemiyeti, *Binnaz* ve *Mürebbiye* isimlerini taşıyan iki film hazırlamıştır. Filmlerden birincisi bir savaş ve aşk hikâyesiyken, ikincisi Hüseyin Rahmi'nin romanından uyarlanmıştır. Bu filmdeki Fransız mürebbiye ahlâken düşkün olduğundan, filmin gösterimi Fransız sansürü tarafından yasaklanmıştır.

Bu önemli çabaların yanı sıra, İstanbul'daki ilk sinema filmleri 1920-1922 arasında Kemal Film kumpanyası tarafından hazırlanmıştır. Bu altı film şunlardır:

1. *İstanbul Trajik* (1920), İstanbul'da geçen dramatik bir aşk hikâyesi.
2. *Ateşten Gömlek* (1921), Halide Edip'in İstiklâl Savaşına ilişkin romanından uyarlanan yurtsever bir film.
3. *Nur Baba* (1921) (Fransızca adı *Les Mystères du Bosphore*), Yakup Kadri'nin Bektaşî tarikatıyla ilgili Nur Baba romanından uyarlanmıştır.

4. *Kız Kulesi Faciası* (1922), Üsküdar açıklarındaki Kız Kulesi Feneri’nde geçen bir aşk hikâyesi.

5. *Leblebici Horhor* (1922), meşhur bir Türk opereti.

6. *Sözde Kızlar* (1922) Peyami Safa’nın Türk kızlarının yaşamı hakkındaki romanından uyarlanmıştır.

Bu altı filmden *Ateşten Gömlek* halen Türkiye genelinde gösterilmekte ve önemli ölçüde rağbet görmektedir.

İpekçi Kardeşler adlı film şirketi kuruluncaya kadar Türkiye’de bu saydıklarımızın dışında film üretilmemişti. İpekçi Kardeşler bugün Türkiye’nin tek film yapım şirketidir. Şirket 1931’de Paris’te ilk Türk sesli filmi olan *İstanbul Sokakları*’nı ve *Kaçakçılar*’ı çekti. Bu filmlerden ilki Türkiye’deki yaşamla ilgili abartılı bir melodram, ikincisi ise çok fazla aksiyon içeren bir macera filmidir. Her iki film de Paris’teki Paramount stüdyolarında gerçekleştirilmiştir.

1932’de İpekçiler, İstanbul’daki kendi stüdyolarına taşınmıştır. Burada son derece mükemmel modern cihazlarla üç film yapmışlardır: *Bir Millet Uyanıyor*, *Karım Beni Aldatırsa* ve *O Kakos Dromos (Fena Yol)* adlı Yunan filmi. Bunun yanı sıra bir dizi kısa film ve haber filmi de çekmişlerdir. Bu filmlerden ilki, *Bir Millet Uyanıyor*, İstiklâl savaşı ve işgal döneminde geçen yurtsever bir filmidir. Teknik açıdan oldukça kaba olmakla birlikte, Türkiye’nin pek çok yetenekli erkek oyuncuya sahip olduğunu göstermektedir. Bu oyuncuların bir çoğu, Kemal Film’in daha önceki yapımlarından yetişmişlerdir. *Karım Beni Aldatırsa* adlı ikinci film, Avrupa yapımlarını taklit eden hafif bir operet filmidir. Yapım koşulları açısından bir ilerlemeye işaret etmektedir. Dil avantajı ve eğlendirmeye yönelik olması nedeniyle, film İstanbul’daki birinci vizyon bir sinemada dört hafta gösterimde kalmıştır. Bu Türkiye’de bir film için rekordur. Üçüncü film bir Yunan sesli filmi olup, 1933’te İpekçi stüdyolarında Yunan oyuncularla çekilmiştir. Film yalnızca İstanbul’da değil, Atina’da da büyük başarı sağlamış, dört sinemada birden gösterime girmiştir. İpekçi stüdyosunun imkânları Amerikan ve Avrupa stüdyolarıyla karşılaştırıldığında son derece sınırlı ve ilkel olduğundan, bu filmler oldukça zayıftır. Eğer maddi imkânlar yeterli olsaydı, hiç kuşkusuz pek çok sahnenin yeniden çekilmesi gerekirdi. İpekçi Kardeşler 1933’de dört Türk ve iki Yunan filmiyle birlikte bir dizi kısa film ve haber filmi çekmeyi planlıyor. Türkiye’de her yıl ortalama 150 film gösterime giriyor. İpekçilerin yapımları bunun çok küçük bir yüzdesini oluşturuyor. İpekçi Kardeşlerin üretecekleri filmlerin Avrupai tarzdaki operetler olacağı tahmin ediliyor, zira Türk halkı bu tarz filmleri talep ediyor.

Beş sinema salonu işleten ve Paramount şirketinin Türkiye temsilcisi olan İpekçi Kardeşlerin, 375 metrekare büyüklüğündeki stüdyoları için 125,000 lira yatırım yaptıkları belirtiliyor. Stüdyoda Alman ses kayıt (Tobis-Klang) ve Fransız film baskı (Debry) makinaları bulunuyor. 1932’de üretilen – 2,800 ve 3,000 metre uzunluğundaki – iki Türk filmi ortalama 30,000 liraya (yaklaşık

15,000 \$) mal olmuştur. Bu Avrupa ve Amerikan şirketleri için düşük bir rakam olsa da, yapım maliyetlerinin az olduğu Türkiye için önemli bir yatırımdır. Örneğin filmin baş erkek oyuncusu aylık 500 lira (250 \$) alırken, diğer önemli roller için biçilen ücret 50 lirayı (25 \$) geçmemektedir. İpekçi Kardeşlerin stüdyolarına yaptıkları yatırımın miktarı dikkate alındığında, filmlerinin, popüler oluşuna ve yabancı filmlerden daha iyi hasılat elde etmelerine karşın, maliyetlerini karşılayamadığını söyleyebiliriz. İpekçi yapımları Türkiye dışında da, Türkçe ve Yunanca konuşulan ülkelere de satılıyor: Mısır, Filistin, Suriye, İran, Bulgaristan ve Yunanistan. Bu nedenle Türk film sanayii önemli bir pazar şansına sahip. Eğer anılan ülkelere bazıları kendi film sanayilerini kuramazlarsa, bu pazar daha da genişleyebilir. Film sanayiinin gelişmesi ise, önemli oranda, yetmişmiş eleman, deneyimli yönetmen ve elbette Türkiye’de yeterince olmayan sermaye bulunmasına bağlıdır.

Bir kaç Alman ses ve film uzmanı hariç, İpekçi Kardeşler çalışanları Türktür. Ancak bunlardan bir kısmı Selanik’ten göçen ve daha sonra İslamı seçen Musevilerdir. Türkiye’nin yegane deneyimli yönetmeni, İpekçi Kardeşler hesabına çalışan ve Türk Ulusal Tiyatrosu Darülbekâi’nin yönetmeni olan Ertuğrul Muhsin Beydir. Bir dönemde Rusya’da sinema sektöründe çalıştığından özellikle Rus etkisi altındadır. Muhsin Bey ayrıca Almanya’da eğitim görmüş ve Hollywood’u da ziyaret etmiştir. 1920-22 arasındaki Kemal Bey filmleri de dahil bütün Türk yapımlarının yönetmenidir. Cumhuriyet döneminin en önemli şairlerinden Nazım Hikmet Bey de, senaryolar yazmakta ve yönetmenlik denemelerinde bulunmaktadır. Hikmet, Rusya’dan çok fazla etkilenmiştir ve genellikle “Komünist Şair” olarak anılmaktadır. Diğer bir önemli senaryo yazarı ise, *Bir Millet Uyanıyor*’un yazarı romancı Nizamettin Nazif Beydir. İpekçi yapımlarının müzikleri bile Türkler tarafından bestelenmektedir. Bu bestecilerin en tanınmış ise, bestelerinde eski Türk müziği ile Avrupa temalarını birleştiren Muhlis Sabahattin Beydir. İpekçi filmlerinde rol alanlar ise Darülbekâi oyuncularından seçilmektedir.

İpekçi yapımları, genel olarak Fransız ya da Rus etkisi altındadır. Senaryosu Nazım Hikmet Bey’e ait olan *Karım Beni Aldatırsa*, Fransız müzikal revü filmlerinin havasındadır. Yine Nazım Hikmet’in yönetiminde çekilen ve İstanbul’da 30 yıl önceki bir Ramazan akşamını konu alan *Karagöz* adlı kısa film ise Rus üslubunda gerçekleştirilmiştir. Rus film tekniğinin izlerini *Bir Millet Uyanıyor*’da da görmek olası. Gerekli sermayenin bulunmadığı ve yalnızca en basit sahnelerin çekilebildiği böyle bir ortamda, yapımların çoğunda Rus film tekniğinin etkisi gözlenmektedir. En önemli erkek oyuncular Talat, Rahmi, Hazım, Galip ve Vasfi Rıza beylerdir. Erkek oyuncuların sayısının çokluğuna karşın, iyi kadın oyuncu sayısı azdır. Kadın oyuncular arasında kayda değer en önemli isim, 1929’da Türkiye güzeli seçilen Feriha Tevfik’tir. Sinemaya yeni kadın yıldızlar kazandırılması için denemeler sürdürülmektedir. Bu amaçla yakında İstanbul’da düzenlenecek olan yarışma, gazetelerde geniş ölçüde duyurulmaktadır. Bugüne kadar yarışmaya ellinin üzerinde başvuru olmuştur.

Türkler doğal olarak oyunculuğa yatkın olduklarından, filmlerde bu konuda bir eksiklik duyulmayacağı muhakkaktır.

Hükümet Propagandası Olarak Film

Türkiye’de herhangi bir propaganda tarzı ile ilgili çok az şey bilinmektedir, zira yetkiler bugüne dek bu yöntemlere başvurmak durumunda kalmamışlardır. Bu nedenle de hükümet, görüşlerini halka yaymak için sinemadan hemen hemen hiç yararlanmamıştır. Yalnızca Ankara’daki Halkevi eğitici filmlerle bu yönde bir girişimde bulunmuştur. Halkevi, özellikle Türkiye’deki olaylarla ilgili düzenli haber filmi göstermeyi planlamaktadır. Yetkililer filmin bir propaganda aracı olarak kullanılması konusunu dikkatle değerlendirmektedir. Türkiye’de okuma-yazma oranının düşük oluşu, radyo ile birlikte sinemayı, kapsamlı bir propaganda kampanyası çerçevesinde halkın geniş bir kesimine ulaşma yönünden en uygun araç kılmaktadır.

İpekçi Kardeşler, Türkiye ile ilgili az sayıda haber filmi üretmekte, bunlar Ufa şirketi aracılığıyla Avrupa’da dağıtılmaktadır. Zaman zaman İpekçi Kardeşler’e, Meclis’in açılışı ya da ulusal bayramlardaki askeri geçitler gibi olayları filme almaları yönünde talepler gelmektedir. Bunların dışında resmi olarak film çekimi gerçekleştirilmemektedir. Gazi’nin kendisi de ender olarak filmlerde görünmektedir. 1931’de Anadolu’ya yaptığı seyahatin resmi olarak belgelenmesi için yanına bir kameraman almıştır. Ancak bu bir istisnadır. Gazi’nin bu türden tanıtım faaliyetlerine karşı ilgisizliğinin tipik bir örneği, Fox Film şirketinin 1930’da çektiği filmidir. Çiftlik’te çekilen, Gazi ile birlikte ABD Büyükelçisi Joseph C. Grew’in konuşmalarını içeren filmin Amerika ve Avrupa’da dağıtılması planlanıyordu. Ancak Gazi’nin, vücudunun bir bölümünün çerçevenin dışında kaldığı gerekçesiyle bu filmin gösterimine izin vermemesi nedeniyle, ülkenin tanıtımına yönelik bir altın fırsat kaçırılmıştır.

Hiç kuşkusuz, o tarihten bu yana Gazi sinema konusunda daha duyarlı hale gelmiştir. Çankaya’da yeni inşa ettirdiği köşkünde gelişmiş bir ses ve projeksiyon sistemi bulunmaktadır. Burada Ankara’da gösterime giren filmler düzenli olarak sergilenmektedir. Gazi bilhassa haber filmlerinden hoşlanmaktadır.

Yabancı film teknikleri arasından Ankara’da en çok etki yaratan hiç kuşkusuz Rus üslubu olmuştur. Çocukların suça yönelmesini ele alan ve mükemmel bir film tekniğine sahip olan *Mustafa*² adlı Rus filmi, Türk yetkililer üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Yerli senaryo yazarları ve yönetmenleri Rus yöntemlerini taklit etmektedirler. Bu yıl Rus yönetmen Türkiye’yi ziyaret etmiş ve ülkeyi gezerek her iki ülkedeki değişim ve bağımsızlık mücadelesini gösteren dev bir Rus-Türk filmi için malzeme toplamıştır.³ Ancak, filmin

2 Özgün adı *Putyovka v zhizn (Hayat Yolu)* (Nikolai Ekk, 1929). [e.n.]

3 Sözü edilen Sergey Yutkeviç’in *Türkiye’nin Kalbi Ankara (Ankara - serdtsee Turtsii, 1934)* filmidir. [e.n.]

finansmanıya ilgili bir yanlış anlama nedeniyle müzakereler durma noktasına gelmiştir. Yakında yönetmen Muhsin Ertuğrul Beyin Rusya'ya giderek filmin senaryosuyla ilgili görüşmelerde bulunması beklenmektedir.

Yerli ürünlere ilişkin ilk reklam filmi de yakın bir tarihte gerçekleştirilmiştir. Bugün pek çok Türk şirketi ürünlerini kısa filmler aracılığıyla tanıtmaktadır. Ayrıca, Tekel ürünlerinin tanıtımı amacıyla Avrupa ve Amerika'da gösterilecek ve tamamen Türk yapımı bir film için de çalışmalar sürdürülmektedir. İpekçi stüdyosu tarafından çekilecek film, iki bölümden oluşmaktadır: ilk bölümde tütün yetiştiriciliği ve sigara üretimine yer verilirken, ikinci bölümde şarap ve likör üretimi gösterilecektir. Filmde 1932 Kainat Güzeli Keriman Hanımın da rol alması beklenmektedir.

(...)

IV. Sinemalar

Sinemalar Anadolu'ya kadar yayılmıştır. On yıl öncesine kadar İstanbul ve İzmir dışında hemen hemen hiç sinema salonu bulunmuyordu. Bugün Türkiye'de 79 yerleşim biriminde 130 sinema bulunuyor. Bu sinemaların toplam koltuk kapasitesi 60,170'dir. Koltuk sayısının sınırlı olması, sinemaya gidenlerin oranının küçük bir yüzdeyle sınırlı kalması anlamına geliyor. Her sinemada günde dört seans gösterildiğini ve bu salonların tam kapasiteyle çalıştığını varsayacak olursak, bu günde 120,340 seyirci anlamına gelir ki, toplam nüfusun (13,187,514) yalnızca % 0.85'i demektir. Ayrıca, sinema salonuna sahip yerleşim birimlerinin toplam nüfusu 5 milyonun altındadır. Bu da nüfusun % 66'sının sinemaya gitme şansı bulunmadığını gösterir. Bu da demektir ki, Türkiye'de sinema halkın ancak sınırlı bir kesimine ulaşmakta, nüfusun yaklaşık % 90'ı bu olanaktan mahrum yaşamaktadır. Öte yandan, unutmayalım ki, geriye kalan % 10'luk kesim ülkenin önemli bir kesimini oluşturmakta ve ilerici bir nitelik taşımaktadır.

Sinema salonlarının önemli bir bölümü büyük kentlerde: İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Eskişehir; Karadeniz kıyısındaki kentler; İzmir yakınlarındaki zengin tarım alanları. Sinema salonlarından 59'unda ses sistemi bulunurken, 71 salonda sessiz film gösterilmektedir. Küçük yerleşim birimlerinde yer alan sinema salonlarındaki gösterimler düzensizdir. Piyasanın istikrarsız oluşu nedeniyle sinema salonları sık sık el ve idare değiştirmektedir. Genel olarak, Türkiye'deki mevcut sinema salonlarının halkın ihtiyacını karşılamak konusunda yeterli olduğunu, hatta kimi durumlarda fazla geldiğini söyleyebiliriz. Ancak, hayat standartlarının yükselmesi durumunda, yeni salonlara ihtiyaç duyulacaktır.

İstanbul Sinemaları

İstanbul Türkiye'nin en büyük kenti olduğundan doğal olarak en iyi sinemalara sahiptir. Şehrin Avrupalı mekânlarından Beyoğlu'nda birinci

vizyon film gösteren 7 sinema bulunmaktadır. Diğer birinci vizyon sinemalar ise eski yerleşim birimi Şehzadebaşı'nda yer almaktadır. Birinci vizyon film gösteren 10 sinema da sesli film göstermektedir. Birinci vizyon film gösteren bu sinemaların yanı sıra, Beyoğlu'nda ve şehrin diğer bölgelerinde 29 sinema daha bulunmaktadır. Bunların çoğu ikinci vizyon sinemalardır, ancak şehrin küçük ve yoksul semtlerindeki sinemalar üçüncü sınıf olarak nitelenebilir. Bu sinemalara giden halk çok yoksuldur ve salon sahipleri geçimlerini ancak sağlamaktadır. 730,334 nüfusa⁴ sahip İstanbul'da 23,830 koltuk kapasitesine sahip 39 salon⁵ bulunmaktadır. Bu 39 sinemadan 23'ü sesli film gösterme imkânına sahiptir. Beyoğlu'ndan yeni açılan 1,400 koltuklu Gloria Sineması'ndan, bakımsız bir binada eski bir sessiz projeksiyon cihazıyla filmler gösteren Şişli'deki 350 koltuklu Pathé Pangaltı Sineması'na, salonların boyutları ve koşulları çok çeşitlidir. Havalandırması bulunmayan ve tahta koltukları haşaratla dolu olan bu türden salonlardaki koşullar oldukça kötüdür. Ancak bilet fiyatı 17 kuruştur. Genelde büyük sinemaların koşulları daha iyidir, fakat düzenli havalandırma, ısıtma ve temizlik açısından Amerikan sinemalarıyla kıyaslanamazlar. Tuvalet gibi imkânlar bulunmakla birlikte, bunlar izleyicilerin sağlığını etkileyecek oranda ilkel ve sağlıksızdır. Bu, Avrupa ve Amerika'daki büyük kentler için kabul edilemez bir durumdur. Daha iyi koşullara sahip sinemalar ise fazla sıcaktır ve içeriye temiz hava girmemektedir. Seans aralarında dahi havalandırma yapılmamaktadır. Sinema salonlarındaki hava, özellikle günün üçüncü ya da dördüncü seansında alışkın olmayanlar için tahammül edilemez boyuta ulaşmaktadır.

Sinemaların çoğunda tatlı ve gazoz satan büfelere rastlanır. Burada çalışanlar üniformaya benzer bir kıyafet giyerler ki, bunlar zamanla korkunç bir hal alır. Türkiye'de izleyiciler film esnasında genellikle bir şey yiyip içer, bardak ya da şişeler elden ele geçirilir. Seans sonrası genellikle yerler fıstık kabukları, kağıt ve diğer atıklarla dolar. Beyoğlu dışındaki bazı küçük sinemalar hariç, lobi dışında sigara içilmesine izin verilmemektedir. Türkiye'deki pek çok kural gibi bu da fazla ciddiye alınmamaktadır. Ancak, geniş bir gayrı-müslim izleyici kesimine sahip olan Beyoğlu'ndaki sinemalar, bu yasağı ciddiyetle uygulamaya başlamışlardır. Türkiye'deki bütün sinema salonlarının sağlık ve yangın denetimleri Sağlık Bakanlığı değil, belediyeler tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle de bu tür denetimlere hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Yeni olanlar da dahil sinema salonları yenilenmemekte, bu nedenle de çabucak yıpranmaktadır.

Fiyatlar

Türkiye'de bilet fiyatları görece yüksektir. Bir memur ortalama 100 lira aylık alırken, nitelikli bir işçinin günlük kazancı 1.5 ila 4 lira arasında değişmektedir. İstanbul'da birinci ve ikinci vizyon sinemalara ait bilet

⁴ 1927 Nüfus Sayımı verilerine göre.

⁵ Bu sayıya yalnızca yazları film gösteren Petits Champs ve Taksim Belediye Bahçesi de dahildir.

fiyatları sinemanın hemen hemen her kesimden insan için nasıl lüks bir etkinlik olduğunu ortaya koymaktadır:

Birinci vizyon sinemalar

Hususi 80-100 kuruş

Birinci sınıf 65 kuruş

İkinci sınıf 40 kuruş

İkinci vizyon sinemalar

Hususi 40 kuruş

Diğer 20-30 kuruş

1 Mayıs'tan 1 Eylül'e kadar devam eden yaz sezonunda özellikle birinci vizyon sinemaların bilet fiyatları % 50 oranında düşmektedir.

Sinemaların Mülkiyeti ve İşletmesi

İstanbul dışında sinemaların mülkiyeti ve işletmesi Türklerin elindedir. İstanbul'da da sinemaya yatırılan sermaye ağırlıklı olarak Türklerin, genellikle de Yahudi dönmelerin elindedir. Son bir kaç yıldır Fransız, Rum ve İtalyan Yahudilerinin elinde olan İstanbul sinemalarının denetimi yavaş yavaş Türklerin eline geçmiştir. Bugün yabancılara ait tek sinema salonu % 75 Rum ve % 25 İtalyan (Yahudi) sermayeli Glorya'dır. Bir kaç istisna dışında sinema salonlarının işletmesi de Türklere, özellikle de dönmelere aittir.

Sinemaların yazlık izleyici oranı, kış sezonuna göre düşüktür. Bu nedenle salon sahipler 1 Mayıs ve 1 Eylül tarihleri arasında birinci vizyon film göstermezler. Birinci vizyon sinemalar, bu dönemde salonlarını kapatmak yerine, önceki sezonlarda gösterilmiş popüler filmleri düşük bilet fiyatlarıyla yeniden gösterime sokarlar.

(...)

İkinci vizyon sinemalar için 25 ila 30 kuruş arasında değişen giriş ücreti, sinemayı yoksul kesimler için de cazip kılmaktadır. Ses sistemi ve uygun projeksiyon cihazı olmayan Central ve Pangaltı gibi diğer küçük sinemalar ise yalnızca düşük kalitede filmler göstermekte ve işletme masraflarını ancak karşılamaktadırlar. Günümüzde düşük gelir grubundaki halk kesimleri dahi sesli film talep etmektedir. İkinci vizyon sinemalar, birinci vizyon sinemalara oranla çeşitli avantajlara sahiptirler. Bu sinemalarda işletme giderleri daha düşüktür, daha az vergi ödemekte ve daha düşük fiyattan film temin etmektedirler. Bugünkü zor koşullar altında ikinci vizyon sinemalar, sayıları giderek artan bir izleyici grubuna hitap etmektedirler. Birinci vizyon sinema idarecileri, 1932 yılının ilk üç ayında (sinema sezonun en yoğun olduğu aylar Ocak, Şubat ve Mart'tır) gelirlerinin, bir önceki yılın aynı

dönemine oranla % 30 ila 40 oranında azaldığını belirtmektedirler. Bu kayıp, (aralarında sinema izleyicilerinin de bulunduğu) toplumun hemen hemen her kesimini etkileyen olumsuz ekonomik ve ticari koşulların bir göstergesidir. Ayrıca maaşlarda % 10 ile 24 arasında kesintiye neden olan kriz vergisi de, halkın geniş bir kesiminin eğlence harcamalarında kısıntıya gitmesine neden olmuştur. Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri 1931'e kadar Türkiye'de fazlaca hissedilmemiştir. Özellikle sinema sahipleri açısından ekonomik bunalımın en derin hissedildiği yıl 1932 olmuştur. 1933'de ise izleyici sayısı artmıştır ve sinema sektörü açısından iyimser tahminlerde bulunmaktadır.

Mevcut duruma etkide bulunan diğer faktörler ise şunlardır:

1.Sesli film kirası ve uygun ses sisteminin kurulması, sessiz filme oranla masrafları oldukça arttırmıştır. Halk, sesli filmleri yeterince anlayamadığından, daha iyi bir ses sistemi talep etmekte, bu nedenle de daha iyi ses düzenine sahip Beyoğlu'ndaki salonları tercih etmektedir.

2.Kıran kırana bir rekabet yaşandığı için sinema salonlarının sayısı sinema izleyicisine oranla daha hızlı artma eğilimindedir. Aynı zamanda, yeni açılan salonlar izleyicilerin basit ihtiyaçlarına oranla son derece lüks ve pahalı kaçmaktadır.

3.Sinema izleyicilerinin sayısının sınırlı oluşu uzun metraj bir sesli filmin Türkiye genelinde (ülkedeki sesli film gösterme imkânına sahip 55 sinemanın çoğu İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır) en fazla altı hafta gösterilmesine neden olmaktadır. Bu üç kentte gösterilen popüler bir filmin gişe geliri en fazla 4,000 lirayı bulmaktadır. Tiyatroya gidenlerin sayısı sınırlı olmakla birlikte, 1931'deki Türk-Yunan yakınlaşmasından sonra İstanbul'a gelen tiyatro kumpanyaları sinema izleyicisinin azalmasına neden olmuştur.

4.Ucuz sesli filmlerin ve sessiz filmlerin Anadolu'daki merkezlere kiralanmasında da sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Zira sırtlarında ağır bir vergi yükü olan köylülerin harcayacak hemen hemen hiç parası yoktur.

5.Gerek hükümetin uygulamaya koyduğu düzenlemeler gerekse artan talep yerli yapımları cazip kılmaktadır.

6.Bilet fiyatının % 27'si devlete ödenen vergilere ayrılmıştır. Örneğin bir biletin 55 kuruş olduğu bir sinemanın ödeyeceği vergi şu şekilde düzenlenmiştir.

Tüketim vergisi	4.25 kuruş
Damga vergisi	2.50 kuruş
Çocuk Esirgeme Kurumu	4.40 kuruş
Belediye	2.20 kuruş
Toplam	13.35 kuruş

Filmlerin Gösterimi

Büyük sinemalarda program genellikle şöyledir: Önce, Fox Movie-Tone ya da Paramount Actualités şirketlerine ait bir haber filmi; sonra, gelecek programdan parçalar; daha sonra da iki ayrı projeksiyon makinası aracılığıyla gösterilen ana film. Bir makinadaki makara sona erdiğinde 5 ila 10 dakika arasında değişen bir ara verilmektedir. Bazen bu arada reklamlar gösterilir. İkinci bölümün başında da gelecek filmlerden parçalar yer alır. Toplam seans yaklaşık iki saat sürer. Günümüzde gösterim aralarında vodvil oyunlarına, dans ve şarkılara hemen hemen hiç yer verilmemektedir.

Kaynak

“The Motion Picture in Modern Turkey”, ABD Dışişleri Bakanlığı’na sunulan 01.08.1933 tarihli rapor. [Tıpkıbasımı: Rıfat N. Bali (sunan ve yayına hazırlayan) *The Turkish Cinema in the Early Republican Years*. İstanbul: The Isis Press, 2007]